

GÖMÖRI GYÖRGY

ADALÉKOK A *PSALMUS HUNGARICUS* GENÉZISÉHEZ

1

■ Hogyan született, és miért maradt mégis négy évig kéziratban a *Psalmus Hungaricus*, Dsida Jenő egyik leghosszabb és újabban egyik legnépszerűbb verse? Erre szeretnék válaszolni, olyan módon, ami talán segít a jövő irodalomtörténéseinek a *Psalmus* megértésében, illetve értékelésében.

Amikor 1956 nyarán Kolozsvárt Bodor Pál segítségével megismertem Fodor Jolánt, Dsida szerkesztőségének hajdani titkárnőjét és a szerző barátnőjét, Dsida életéről lehetőleg minden részletet szerettem volna megtudni – így szóba került a *Psalmus Hungaricus* is. Fodor Jolán ennek genézisére jól emlékezett, és arról úgy számolt be, ahogy azt *Erdélyi utazás 1956 nyarán* c. emlékezésemben megírtam. Ez a szöveg szerepel *Erdélyi merítések* című könyvemben,¹ onnan, azt idézve írt 2016-ban Mózes Huba, Dsida életének szorgalmas kutatója arról a hangversenyéről, ahol a költő és barátnője a *Babylon vizei mellett* kórusművet hallották.² A mű szerzője, dr. Koudela Géza piarista tanár volt, akiről Mózes a Piarista Levéltárból szerzett adatokat – ő lényegében a 137. zsoltár (Sík Sándor által fordított) néhány sorát zenésítette meg, ennek a szövege rögződött Dsida Jenő emlékezetében.

A korabeli erdélyi magyar lapok átnézésével (köszönet érte Balázs Imre Józsefnek) sikerült beazonosítanunk azt a koncertet, amit Dsida és Jolán minden valószínűség szerint együtt látogattak. A *Keleti Újság* 1936. május 14-i számában ad hírt arról, egy K. B. nevű tudósító aláírásával, hogy május 11-én „a Majláth körbe tömörült katolikus főiskolai hallgatók” előadták Kodály, Bárdoss Lajos és Graff Kálmán művein kívül Koudela *Babylon vizei mellett* c. kórusművét.³ A lap beszámolója szerint ugyanebből az alkalomból, a piaristák templomában előadott koncerten fellépett a fiatal Kiss Jenő is, aki saját verseiből olvasott föl. Még jóval a rendszerváltás előtt írt emlékezéseiben Kiss erről hallgat, de mivel Dsida őt bizonyos mértékig saját fölfedezettjének tekintette, valószínűleg emiatt is vett részt ezen a zenei szempontból aligha különleges, amatőrök által előadott magyar dal-koncerten, ami viszont mégis mély nyomot hagyott ihletvilágában.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy a *Psalmus* megírásának idejét az eddig vélt 1936 márciusa helyett ugyanaz év májusának második felére kell tennünk. Igaz ugyan, hogy Láng Gusztáv informátora, Kőmíves Nagy Lajos, („Luigi bácsi”) úgy emlékezett, hogy Dsida 1936 húsvétján (április 12-én) olvasta fel neki versét, ez viszont azért valószínűtlen, mert menyasszonyának, Imbéry Melindának csak 1936. június 8-án olvasta fel a kész művet.⁴ Amit először le kellett gépelni, tehát alighanem Fodor Jolánnak volt igaza, aki úgy emlékezett, Dsida először éppen neki olvasta fel a kész *Psalmust*, ami történhetett egy pünkösdi kiránduláson a Szent János kútyához, de minden valószínűség szerint egy május vasárnapi napon, mert hét közben Dsidának és Jolánnak is dolgoznia kellett.

2

■ Milyen politikai körülmények sajtolták ki Dsidából ezt a lírájára egyébként egyáltalán nem jellemző költeményt? 1919 és 1936 között bármilyen politikai jelszóval vagy címkével fellépő román párt egyvalamiben egyetértett: a magyar nyelvű

oktatás visszaszorításában, illetve fokozatos felszámolásában. Sokáig nem engedélyezték a magyarországi lapok behozatalát. Helyettük a romániai magyar értelmiség a négy magyar napilapot olvasta, köztük a *Keleti Újságot*, amelynek Dsida volt a helyettes szerkesztője. 1936 májusában viszont a cenzúra – írja Dsida Imbéry Melindának – betiltotta a helyi magyar lapokban az „Erdély” szó használatát: „Már azt sem írhatom, hogy erdélyi vagyok, mert bizony ardealiak lettünk”.⁵ 1936–1937-ben ez az *Erdélyi Helikon* folyóirat nevét, címlapját is befolyásolta. És 1936-ban írta meg (igaz, pár hónappal a *Psalmus* után) Makkai Sándor *Nem lehet* című cikket, amelynek lényegét így foglalja össze a történet: „a magyarságnak nincsen módja a nemzeti identitás kulturális megélésére, mert ennek feltétele a gazdasági vonatkozásokra is kiterjedő autonómia”.⁶ Más szóval ebben az évben Dsida Jenő is átélte a korábban vallott optimista „transzilvanizmus” válságát.

Ennek lecsapódása a *Psalmus Hungaricus*, amelynek hangvételére – szerintem erős formakényszerként – rányomta bélyegét a Koudela által megzenésített 137. zsoltár. Hadd térjek vissza Fodor Jolánhoz, aki szerint (ezt Mózes Huba már nem idézi tanulmányában), miután neki Dsida a *Psalmust* felolvasta, „még akkor sem volt teljesen elégedett a művel – valami mást szeretett volna írni, valami olyat, ami kevésbé szenvedélyesen szubjektív”.⁷ Ez érthető, hiszen maga a költő nevezi énekét „eszels dal”-nak, tudja, hogy egy pillanatra elfordult korábbi szépségeszményétől és – ami még fontosabb – keresztény hitétől. Mert a *Psalmus*ban (különösen V. részében) megtagadja azt, és – igen! – visszatér egy ótestamentumi, törzsi, mazochistán profetikus hanghoz, arra vált át: „Nincs más testvérem, csak magyar”.⁸ Lehet, hogy volt, aki ezzel egyetértett Erdélyben, de az européer Bánffy Miklós biztosan nem – lehet, hogy nem csak politikai óvatosságból „tiltatta le” a *Psalmus* közlését. Amire aztán 1940. szeptember 15-én, Észak-Erdély visszacsatolását ünneplve került sor.

Van, aki szerint Dsida ezzel a verssel teljesen „irányt váltott”. De az 1936 után írott versek ellentmondanak ennek a véleménynek: a *Csokonai sírjánál* is „hazafias”, a magyarság egysége mellett állást foglaló vers, hangvétele mégis nyugodtabb, elégikusabb a *Psalmus*énál. Még ennél is fontosabb a *Tükör előtt* vége felé tett hitvallás, két-három olyan versszak, amelyben Dsida visszatér egy realistább transzilvanizmushoz és a keresztény tanítások mellett a gandhizmus, a passzív rezisztencia, a belülről építkezés elvéhez.⁹ Érdemes az egész versszakot idézni:

*Bolyongani faluról falura.
Egymás szolgálja mind és nem ura.
Csecsemő csámcsog minden anyamellen.
Igy készülünk szelíd háborúra,
mindig magunkért, soha mások ellen,
sót párolunk és vásznakat szövünk
s még kisebbítnek, lassan megnövünk*¹⁰

Kiemeltem azt a sort, ami szerintem cáfolata a *Psalmus* szenvedélyes magyarságigenlésének és partikularizmusának. Ezt erősíti a következő versszak első két sora is: „Tudjuk, magát emészti el, ki lázad, / ki lángot éleszt, könnyen lángba vész”.¹¹ Más szóval, hiábavaló átkozni a sorsot vagy a végzetet vagy az apák bűneit, vagy éppen Európa közönyét az erdélyi magyarság problémáival szemben – lehet, hogy a „magyar Jeruzsálembé” való visszatérés merő illúzió, a megoldás: „egész / kicsiny téglákból rakni föl a házat!”¹² Az elkeseredett lázadás és a hatalomhoz törleszkedés végletei közt Dsida állást foglal a kitartó, nyugodt szellemi és fizikai építkezés mellett, ami kulturális autonómiához vezethet, mihelyt az „államalkotó” többség belátja, az igazi demokrácia ismérve a kisebbségi jogok elismerése és biztosítása. Ma, 2021-ben, az Európai Unió segítségével és az erdélyi román közvéle-

mény változásával, merem remélni, sokkal közelebb jutottunk ehhez az 1936-ban még teljesen utópisztikus programnak a megvalósításához.

■ JEGYZETEK

- 1 Mózes Huba: *Fényes körútjain a végtelennek*. Esszék, jegyzetek. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016. 79.
- 2 Gömöri György: *Erdélyi merítések*. Tanulmányok, esszék. Komp-Press, Kvár, 2004. 225.
- 3 Keleti Újság 1936. május 14. 17.
- 4 Láng Gusztáv: *A magyar zsoldár polifóniája*. In: Pomogáts Béla (szerk.): *Dsida Jenő emlékkönyv*. Lucidus Kiadó, Bp., 2007. 228–229.
- 5 *Dsida Jenő levelesládája (1928–1938)*. Közzéteszi Csiszár Alajos. Magánkiadás, Győr, 1991. 231. Ugyanebben a levélben Dsida arról is hírt ad: „most fejeztem be egy hatalmas Eminescu-tanulmányt”, ami, úgy gondolom, egyáltalán nem mutat románellenes sovíniszta érzelmekre.
- 6 Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Akadémiai, Bp., 1986. 1748.
- 7 Gömöri: i. m. 225.
- 8 *Dsida Jenő emlékkönyv*. i. m. 226.
- 9 Láng Gusztáv: *Újraolvasás*. In: Balogh F. András, Berszán István, Gábor Csilla (szerk.): *Újrateherelt világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*. Argumentum, Bp., 2011. 320.
- 10 *Dsida Jenő emlékkönyv*. i. m. 98.
- 11 Uo.
- 12 Uo.

KÍSÉRLET A FORMÁTLAN FORMA ÉRTELMEZÉSÉRE

Műhelytanulmány

Vincefi Sándor kisplasztikáiról

■ „Minden anyag idegenkedik a másiktól, akkor mikor társat keres, párdarabot, hogy összeilleszkedve elpusztítsa az anyag köznapi létét. Minden anyag idegenkedik önmagától is, mert azt a helyet foglalja el, amely valójában az üresség [...]. Az üres tér talán annyira a dolgok lényege, hogy ami más, nem jelent semmit. Az üres tér talán az, ami önmagában létezik.”¹

Vincefi Sándor már az első kiállításával (Kolozsvár, Korunk Galéria, 1979) azt bizonyította: stílusakarása új lehetőségek, megoldások felé mutat. Térérzékelésének gazdagon modulált világában központi helyet foglal el az elvont gondolatosság, s e kontempláció jellegzetessége, hogy a kibontható gondolatokat egyetlen motívum fogalmi körét bővítve akarja összefogni.

A boltív, a szög, a kötél, a szögesdrót megannyi alapeleme e szimbolikus értékvilágnak: egy olyan univerzum tartozékai, amelyek állandó jelenlétük révén fel-szólító jelleggel bírnak.

A legtöbb gondolat először a plakettekben fogalmazódik meg, de végső kiteljesedést a kisplasztikákban nyer. A pozitív forma megkülönböztetett szerepet kap, áttöri az érmek ideális térrétegét, mintegy anticipálva a leendő kisplasztikákat. A figurák megformálása, térbeli elhelyezése a variáció kimeríthetlenségét biztosítja, ugyanakkor harmonikus egységet alkot, és egy új plasztikai jelrendszerbe szerveződik.

A gótikus boltívek alá visszavonuló figurák Németh László archaikus nő-torzóit idézik. Különbeméretű-tudatuk önkéntes belső emigrációba készíti őket. Ezzel a tömszerű állandósult magatartásformával szegülnek szembe a médium értékviszonyaival. Az értéktelített pozícióba helyezett alakok befelé forduló tekintete a fogalmakon túli élmény némaságát szólaltatja meg.